

Ewelina Podgajna

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID ID: <https://0000-0002-1051-4078>

e-mail: ewelina.podgajna@poczta.umcs.lublin.pl

Słowiańskie mniejszości narodowe w myśli politycznej ruchu ludowego w okresie międzywojennym

Problematyka mniejszości narodowych była podejmowana w myśli politycznej przez większość formacji i reprezentatywnych dla nich ideologów i polityków¹. Kategoria słowiańskich mniejszości narodowych była obecna w myśli politycznej ruchu ludowego, co było wynikiem układu narodowościowego Drugiej Rzeczypospolitej, jego wewnętrznego oraz międzynarodowego kontekstu historycznego, teraźniejszości oraz przyszłości. Po odrodzeniu państwa polskiego ludowcy stanęli przed problemem dotyczącym międzynarodowych regulacji kwestii narodowościowych przyjętych traktatami kończącymi I wojnę światową, a także podejmowali działania mające na celu wypracowanie własnych koncepcji dotyczących polityki narodowościowej w Polsce. Wielonarodowy charakter Drugiej Rzeczypospolitej utrudniał integrację państwa polskiego, co miało podstawowe znaczenie dla Polski wobec faktu jej blisko półtora-wiekowego rozbitcia i istnienia tendencji odśrodkowych w państwie. Obok siebie żyli przedstawiciele różniący się językiem, narodowością, wyznaniem i obyczajami².

Ruch ludowy prezentował różnorodne stanowisko wobec zamieszkujących Polskę mniejszości narodowych. Odmienny był stosunek do mniejszości słowiańskich, inny do mniejszości żydowskiej, odrębny do pozostałych grup narodowych. Złożona struktura narodowościowa społeczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej powodowała problemy i konflikty społeczno-polityczne. Celem niniejszego artykułu było ukazanie stosunku ruchu ludowego do słowiańskich mniejszości narodowych w Polsce w okresie między-

¹ Z. Adamowicz, *Mniejszości narodowe w Polsce*, [w:] *Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. J. Jachymek, Lublin 1992, s. 10–12.

² W. Michowicz, *Problemy mniejszości narodowych*, [w:] *Polska odrodzona 1918–1939*, red. J. Tomicki, Warszawa 1982, s. 308–312; J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków*, Warszawa 1985, s. 31–51; J. Żarnowski, *Spółczesność Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1973, s. 372–378.

dzywojennym oraz rekonstrukcja ludowcowej wizji miejsca słowiańskich mniejszości w państwie polskim przy założeniu jego zorganizowania w myśl zasad agraryzmu.

Ruch ludowy podejmował kwestie związane z problemem mniejszości jeszcze w okresie zaborów, który stanowił ważny i aktualny problem w myśli politycznej ruchu ludowego. Bolesław Wysłouch, współtwórca i organizator ruchu ludowego w Galicji w 1886 roku opublikował *Szkice programowe*, w których odnosił się do kwestii narodowościowych. Podkreślał, że rozwój Polaków był ściśle związany z losem ludów sąsiednich, jednocześnie wskazując, iż w przyszłości Polacy będą musieli odnieść się do „kwestii narodowościowej, germanizacji i kwestii żydowskiej”. Wysłouch uznawał prawo do swobodnego rozwoju narodowościowego: „Tylko niczym nie skrzepowana oryginalna twórczość narodu jest zdolna wyrobić cywilizację odpowiednią do jego usposobień, składu, myśli, uczuć itd. Tylko przy zupełnej swobodzie narodowościowej rozwinąć się mogą dodatnie strony charakteru narodowego. Dziś już wywalczono – a przynajmniej w teorii uznano – prawo jednostki do swobodnego rozwijania swej indywidualności; otóż to samo w zastosowaniu do narodów jest ich prawem narodowościowym”³. Myśl polityczna Wysłoucha miała charakter postępowy, wolnościowy i demokratyczny, wiodła bowiem do uzasadnienia praw ludności, nie tylko polskiej, do odrębnego kształtowania życia narodowego: „Uznajemy prawo wszelkich narodowości, które kiedykolwiek wchodziły w skład państwa polskiego do samodzielnego rozwoju. Rozszerzanie ludzkości kosztem innych ludów jest rzeczą dla ludu polskiego nie tylko obojętną, ale nawet szkodliwą dla przyszłości narodowej, bo drogą tą tworzymy sobie wrogów tam, gdzie byśmy przyjaciół mieć mogli”⁴.

Wincenty Witos odwoływał się do programu PSL z 1903 roku uchwalonego w Rzeszowie, którego autorem był Bolesław Wysłouch, a jego koncepcje miały niebagatelny wpływ na myśl programową polskiego ruchu ludowego. W programie zapisano: „W stosunku do innych narodów zaludniających te same co i my ziemie, nie odstąpimy od zasady sprawiedliwości, która wymaga, aby żywiły polski, ruski, litewski w zakresie uprawnień politycznych stały na równi. Snujemy tedy myśl rządu narodowego z ostatniej walki orężnej o niepodległość, który głosił równe prawa Litwy i Rusi z Koroną i zapewniał nie jednemu, ale wszystkim trzem ludom zupełną swobodę narodowościowego rozwoju [...]. Spośród żywiołu żydowskiego wyróżniamy odłam mający poczucie przynależności narodowej do polskiego społeczeństwa, chcący się różnić od ogółu jedynie wyznaniem [...] Żywiołom napływowym, które zjawiają się u nas z misją wyradawiania, aby niemczyć i moskiwczyć, odpór i walka bezwzględna”⁵.

Ludność słowiańska – ukraińska i białoruska – przed laty wchodząca w skład Rzeczypospolitej Obojga Narodów, zamieszkiwała przede wszystkim prowincje wschod-

³ [1886 styczeń – czerwiec], Lwów – Bolesław Wysłouch, *Szkice programowe*, [w:] *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*, zebrali i oprac. S. Lato, W. Stankiewicz, Warszawa 1969, s. 32.

⁴ *Ibidem*, s. 46; zob. A. Kudłaszyk, *Myśl polityczna Bolesława Wysłoucha 1855–1937*, Wrocław 1978.

⁵ 1903, Rzeszów – *Program Polskiego Stronnictwa Ludowego*, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 1, 1864–1918, zebrali i oprac. K. Dunin-Wąsowicz i in., s. 76.

nie. Dokładne ustalenie składu narodowościowego Polski odrodzonej stwarza wiele trudności, brakuje bowiem źródeł, które by sprawę przynależności wielu osób, a nawet całych grup określały jednoznacznie. Współczesna analiza danych pochodzących ze spisu ludności z 1921 roku, a także wielu innych źródeł w Polsce pozwala na stwierdzenie, że w Polsce Odrodzonej zamieszkiwało 3,9 mln Ukraińców, 1 mln Białorusinów, a w latach trzydziestych XX wieku było ich już znacznie więcej⁶.

Mniejszość ukraińska, zamieszkująca na terytorium państwa polskiego, w przeważającej większości składała się z ludności chłopskiej. Bardzo nieliczna inteligencja o znacznym odsetku duchowieństwa wynosiła około 1,5% populacji ukraińskiej i stanowiła trzon ukraińskiego ruchu narodowego⁷. Ludność ukraińska posiadała reprezentację polityczną, której zwolennicy dzielili się na orientacje polityczne: ukrajinofilską i rusofilską⁸. Ukraińcy nie stanowili jednolitej społeczności także pod względem religijnym, należeli bowiem do wielu wspólnot wyznaniowych. Najbardziej liczną grupą wyznaniową byli grekokatolicy, w następnej kolejności sytuowali się prawosławni, rzymscy katolicy i ewangelicy⁹.

Ludność białoruska w Drugiej Rzeczypospolitej zamieszkiwała w województwach: poleskim, nowogrodzkim, wileńskim, białostockim. Struktura społeczna i zawodowa Białorusinów nie różniła się zbyt od Ukraińców. Dominowali wśród mniejszości rolnicy. Niezwykle skromną grupę stanowiła inteligencja, do której zaliczali się duchowni, nauczyciele oraz działacze oświatowi. W skupiskach białoruskich poważny problem stanowił analfabetyzm, który obejmował ponad połowę tej ludności¹⁰.

Polska po zakończeniu wojny stała się sygnatariuszem tzw. małego traktatu wersalskiego z 28 czerwca 1919 r., a także innych umów bilateralnych i postanowień regulujących położenie mniejszości w Polsce¹¹.

⁶ Liczba mniejszości w II Rzeczypospolitej na początku lat trzydziestych XX wieku szacuje się na 11,2 miliona osób (35,1% ogółu mieszkańców). W tym Ukraińców – około 5 mln, Żydów – 3,1 mln, Białorusinów – 1,9 mln, Niemców – 830 tysięcy, Litwinów – 180 tysięcy, Rosjan – 100 tysięcy, Czechów – 40 tysięcy, Cyganów – 30 tysięcy, Słowaków – 7 tysięcy, Ormian – 5,5 tysiąca, Tatarów – 5 tysięcy, Karaimów – 1 tysiąc. H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 2000, s. 20–22; E. Podgajna, *Mniejszości narodowe w myśli politycznej Stronnictwa Chłopskiego (1926–1931)*, [w:] *Myśl polityczna w społeczeństwie informacyjnym*, red. E. Maj, E. Kirwił, E. Podgajna, Lublin 2015, s. 407–408; J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1985, passim; J. Żarnowski, *Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1973, s. 376; M. Syrnyk, *Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo*, Wrocław 1996, s. 12.

⁷ H. Chałupczak, T. Browarek, *op. cit.*, s. 58.

⁸ *Ibidem*, s. 59–68.

⁹ S. Stępień, *Życie religijne społeczności ukraińskiej w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa*, t. 1: *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym*, red. S. Stępień, Przemysł 1990, s. 207–208; H. Chałupczak, T. Browarek, *op. cit.*, s. 80–81.

¹⁰ H. Chałupczak, T. Browarek, *op. cit.*, s. 96–97.

¹¹ Zob. szerzej: W. Michowicz, *Problemy mniejszości narodowych...*, s. 308–312; H. Chałupczak, T. Browarek, *op. cit.*; G. Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011.

Politycy i partie polityczne w Polsce międzywojennej próbowali stworzyć własny program dotyczący rozwiązania problemów związanych z mniejszościami narodowymi¹². Istnienie licznych mniejszości w państwie polskim, przy ich dużym wewnętrznym skłóceniu, przy nieprawidłowej strukturze warstwowej i zawodowej, prowadziło do wzmagania walk między nimi i spięć społecznych zabarwianych w okresach kryzysowych emocjami o charakterze nacjonalistycznym. Politycy różnych opcji politycznych dążyli do wcielania w życie zasad tak zwanej asymilacji państwowej mniejszości, za którą kryły się jednak konsekwencje w postaci możliwości wynarodowienia wielu grup mniejszościowych.

W pierwszych latach niepodległości, kiedy kształtowało się terytorium państwa, żywe było zainteresowanie dążeniem do realizacji federacyjnych koncepcji Józefa Piłsudskiego i podjęcie działań mających na celu utworzenie między Polską a Rosją Radziecką niepodległych państw Białorusi, Ukrainy i Litwy, pozostających w związku z Polską jako państwem wiodącym¹³. Zwolennikiem tych koncepcji było PSL Wyzwolenie, które na Walnym Zjeździe w Warszawie w dniach 22–23 lutego 1920 roku podkreśliło, że domaga się dla „ludu ziem wschodnich zapewnienia mu całkowitej wolności postanowienia o swoich losach”¹⁴. Stanowisko to rozumiano jako wybór związku tych narodów z Polską, które potrafiłyby współżyć ze sobą na podstawie całkowitego uszanowania swoich praw i odrębności kulturowej. Zwolennikiem podobnego stanowiska było także PSL Lewica, które przedstawił w Sejmie Ustawodawczym w grudniu 1920 roku Jan Stapiński, podkreślając, że „Polska musi postępować w ten sposób, żeby nasz stosunek do Rusinów był oparty na podstawie sprawiedliwej, uczciwej, otwartej ugody z nimi i porozumienia”¹⁵.

PSL Piast z Witosem na czele nie odrzucało kategorycznie federacyjnych koncepcji Piłsudskiego. Na spotkaniu w Poznaniu w 1920 roku Witos jako premier Rządu

¹² Zob. *Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. J. Jachymek, Lublin 1992; por. *Program Stronnictwa Narodowego (1928)*, [w:] *Programy partii i stronnictw politycznych w Polsce w latach 1918–1939*, oprac. E. Orlof, A. Pasternak, Rzeszów 1993, s. 42; *1926 listopad 29, Kraków – Program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast”*, [w:] *Programy stronnictw ludowych...*, s. 255–281; *1925 marzec 16, Warszawa – Program Polskiego Stronnictwa Ludowego Wyzwolenie*, [w:] *Programy stronnictw ludowych...*, s. 224–244; A. Adamczyk, S. Pastuszka, *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1791–1982*, Warszawa 1985, s. 95–96, 105; zob. D. Piotrowski, *Koncepcje rozwiązywania konfliktów narodowościowych w enuncjacjach programowych polskich partii i ugrupowań politycznych w latach 1926–1945. Komunikat z badań*, [w:] *Oblicze i koncepcje rozwiązywania konfliktów w polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. A. Wojtas, M. Strzelecki, Bydgoszcz 2000, s. 361–368.

¹³ Zwolennikami koncepcji Piłsudskiego w ruchu ludowym były przede wszystkim PSL „Wyzwolenie” i PSL „Lewica”. J. Jachymek, *Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego Wyzwolenie 1918–1931*, Lublin 1981, s. 178–188; idem, *Polskie Stronnictwo Ludowe Lewica (1913–1924). Studium o powstaniu, działalności i rozkładzie ugrupowania politycznego*, Lublin 1991, passim.

¹⁴ Uchwały Walnego Zjazdu Wyzwolenie 29 II 1920, nr 9, s. 104; J. Jachymek, *Myśl polityczna Polskiego...*, s. 180.

¹⁵ Sprawozdanie stenograficzne z posiedzenia Sejmu Ustawodawczego (dalej: Ss. SU), pos. 193, 3 XII 1920, ł. 29.

Obrony Narodowej usiłował spacyfikować nastroje separatystyczne endecji i przeciwstawić się krytyce Piłsudskiego: „nie jestem ślepym zwolennikiem Piłsudskiego ani jego politycznych koncepcji, ale muszę przyznać, że utworzenie pomiędzy Polską a Rosją państw ukraińskiego i białoruskiego raz na zawsze odsunęłoby daleko od granic Polski Rosję, równocześnie osłabiło do tego stopnia, że nie byłoby w stanie w przyszłości Polsce zagrażać. Rzecz naturalna, że do tych państw nie mogłaby być przyłączona ani jedna piędź ziemi polskiej”¹⁶. Potwierdzeniem tego stanowiska był stosunek do wojny polsko-radzieckiej: „Ta wojna jest konieczna, bo koniecznością dla Polski i jej przyszłości jest wschodnia Galicja, ze swoją urodzajną glebą i skarbami naftowymi. Górny Śląsk i Śląsk Cieszyński ze skarbami węglowymi, polskie Wschodnie Kresy z ogromnymi obszarami ziemi i wspaniałych lasów”¹⁷. Zakończenie wojny polsko-radzieckiej i podpisanie traktatu ryskiego 18 marca 1918 roku oznaczało przekreślenie koncepcji federacyjnych i należało układać stosunki wzajemne z mniejszościami, które znalazły się w granicach terytorium Polski. Politycy PSL Wyzwolenie nie zrezygnowali z tych koncepcji zupełnie i w programie uchwalonym w marcu 1925 roku wskazano, że Polska odstąpiła tytuły prawne do ziem zamieszkałych przez ludność białoruską i ukraińską na wschód od granicy „nie na rzecz Rosji, ale na rzecz niepodległej Ukrainy i Białorusi”. Liczono, że „rozwój dziejowy doprowadzi do dobrowolnego związku niepodległych państw białoruskiego i ukraińskiego z Polską”¹⁸.

Z racji tego, iż na Kresach Wschodnich znaczna część ludności była niepolskiego pochodzenia, należało wytyczyć kierunki działania i administrowania, a także uregulowania całokształtu spraw na wschodnich rubieżach Drugiej Rzeczypospolitej. PSL Piast i Witos poszukiwali pośredniej koncepcji między tym, co z jednej strony proponowali narodowi demokraci, z drugiej zaś federaliści¹⁹. Uregulowanie położenia ludności niepolskiej na kresach zaliczało do niezbędnych czynników stabilizacji i bezpieczeństwa państwa: „W Polsce mieszkają obok narodu polskiego także inne narody i że musi się prowadzić nie tylko politykę, polegającą z jednej strony na utrzymaniu powagi państwa, co jest rzeczą całkiem naturalną, ale polegającą również na tym, aby obywatele innych narodowości, mieszkających w Polsce, z państwem ściśle związać”²⁰.

Lider PSL Wyzwolenie Andrzej Waleron w początkach lat dwudziestych XX wieku uważał, że należy odrzucić gwałt i ucisk, który stosowali zaborcy, a należy wrócić do praktyk z czasów Jagiellonów i politykę oprzeć na porozumieniu i równouprawnieniu, przez które rozumiał wolność słowa, prasy, zgromadzeń, udział w wyborach samorzą-

¹⁶ W. Witos, *Dzieła wybrane*, t. 2: *Moje wspomnienia*, przedm. i przyp. E. Karczewski, J.R. Szaflik, Warszawa 1990, s. 113.

¹⁷ Idem, *Spokoju i rozważli. Odezwa Klubu PSL Piast*, „Piast” 18 V 1919, nr 20, s. 1–2.

¹⁸ J. Jachymek, *Myśl polityczna Polskiego...*, s. 186; idem, *Rozwiązanie problemu mniejszości narodowych. Ruch ludowy (do 1939 roku)*, [w:] *Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji. Rozwiązania problemu mniejszości narodowych w polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001, s. 147.

¹⁹ E. Podgajna, *Myśl polityczna Wincentego Witosa (1874–1945)*, Lublin 1918, s. 239.

²⁰ Ss. SU, pos. 302 z 4 V 1922, ł CCII/11–28.

dowych i parlamentarnych²¹. W kampanii wyborczej do Sejmu I kadencji jesienią 1922 roku prowadzono szeroką agitację na Kresach Wschodnich. W odezwach kierowanych do chłopów ukraińskich przez PSL Wyzwolenie zapowiadało walkę o reformę rolną, sprawiedliwe podatki, wolność słowa w druku, urządzenie, cerkwi i szkole²². PSL Lewica podkreślało wspólnotę z racji chłopskiego pochodzenia i nawoływało do współpracy w walce o prawa ludu.

W wyborach w 1922 roku ludowcy uzyskali pokaźne poparcie na kresach: PSL Wyzwolenie wygrało wybory, uzyskując w obwodach wiejskich województwa nowogródzkiego 58,29% głosów i wileńskiego 53,58%. PSL Piast w województwie tarnopolskim – 61,62% głosów, lwowskim – 49,78% i stanisławowskim – 45,23% głosów. Uzyskane poparcie ludności kresowej spowodowało potrzebę prawnego uregulowania całokształtu spraw na wschodnich rubieżach Drugiej Rzeczypospolitej²³.

PSL Piast i jego lider W. Witos, wyrażając niepokój o los ludności zamieszkującej Kresy Wschodnie, wskazywali, że w stosunku do mniejszości słowiańskich należy wzmacniać więzi z polskością przez polską oświatę, dobrze zorganizowaną i przygotowaną administrację państwową oraz wspieranie lojalnych obywateli państwa polskiego. Stosunek Witosa do mniejszości słowiańskich wynikał przede wszystkim z doświadczeń historycznych. Mocno zauważalna była pamięć czasów carskich oraz wpływ, jaki obecność Rosjan pozostawiła w mentalności ludzi. Witos pisał o doświadczeniach, które dotknęły ludność zamieszkującą Kresy Wschodnie, „ile tam było rządzących i rozkazujących, ile zapowiedzi, proklamacji, manifestów, których zresztą ludność nie rozumiała”, to jego zdaniem „wyrobiło u ludności przekonanie, że to wszystko jest niepewne, rządy się zmieniają, a może i car wróci”²⁴. Okoliczności te sprawiały, iż Witos starał się zrozumieć postępowanie urzędników w stosunku do miejscowej ludności. Podkreślał jednak, że działania władz polskich na Kresach były trudne do zaakceptowania²⁵. Witos nie mógł pozostawać biernym, widząc rozmijanie się praktyki i rzeczywistości politycznej z postanowieniami konstytucji polskiej. Podejmował próbę opracowania zasad polityki polskiej wobec ludności słowiańskiej, które gwarantowałyby utrzymanie ładu i porządku w państwie, zabezpieczyłyby mienie i życie obywateli, ale przede wszystkim uregulowałyby położenie ludności niepolskiej na Kresach, które Witos zaliczał do niezbędnych czynników stabilizacji państwa.

Na wszystkich szczeblach artykulacji myśli politycznej PSL Piast, a więc na łamach organów prasowych, partyjnych drukach propagandowych, a zwłaszcza twórczości ideowej jej lidera Witosa możemy odnaleźć przekonanie, że aby uzdrowić stosunki na Kresach Wschodnich na początku lat dwudziestych XX wieku należało przede wszystkim zmienić administrację i sądownictwo przez wymianę kadr, podniesienie pracy dy-

²¹ J. Jachymek, *Myśl polityczna Polskiego...*, s. 180.

²² Idem, *Rozwiązanie problemu mniejszości...*, s. 148.

²³ *Ibidem*.

²⁴ W. Witos, *Dzieła wybrane*, t. 2: *Moje wspomnienia...*, s. 172.

²⁵ E. Kirwiel, *Witos o Kresach*, [w:] *Idee, państwo, ludowcy. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Jana Jachymka*, red. E. Maj, S. Michałowski, A. Wójcik, Lublin 2009, s. 472–473.

daktyczno-wychowawczej i poziomu organizacyjnego szkolnictwa, bardziej skuteczne zwalczanie wszystkich odśrodkowych dążeń ludności białoruskiej i ukraińskiej, zespolenie działalności władz przez oddanie jej pod kierownictwo wojewody. Zebrany przez Witosa jeszcze podczas wyjazdów na front w czasie wojny polsko-radzieckiej materiał z wizyt na Kresach Wschodnich posłużył Radzie Ministrów do wydania potrzebnych zarządzeń, powołania wielu komisji, mających za zadanie wprowadzanie w życie powyższych postulatów²⁶. Podczas swych podróży na Kresy napotykał na bezkompromisowość procesu administracyjnego: zbyt powolne, często niewłaściwe załatwianie rozmaitych spraw, przeciążenie podatkami, nierównomiernie rozłożonymi i gospodarowanymi w sposób niesłychanie rozrzutny. Podkreślał także, że należy zwiększyć starania o pomoc państwa w odbudowę zniszczonych podczas wojny wsi, szkół i budynków użyteczności publicznej²⁷. Zakładał, że od sumiennego i sprawnego obsługiwanie obywateli zależało łagodzenie waśni i konfliktów, a przez to pozytywne nastawienie do państwa polskiego: „władze administracyjne nie posiadają dostatecznego autorytetu ani znajomości rzeczy, że powolne i nie zawsze właściwe załatwianie rozmaitych spraw żywotnych dla tamtejszej ludności, staje się powodem ogólnego niezadowolenia, że władze policyjne są przedmiotem skarg ludności, która posądza je o przekupstwo, a bardzo często i o współdziałanie z wrogimi dla państwa żywiołami”²⁸. Witos postulował uregulowanie wydawania zarządzeń przez władze²⁹.

Istotne było także przeprowadzenie reformy rolnej tak, aby z jednej strony zasilić tę ziemię „elementem polskim”, a drugiej strony oddać część ziemi tamtejszej ludności. W programie PSL Piast z 1921 roku zapisano, że „umocnienie polskości kresów Rzeczypospolitej Polskiej jest jednym z najważniejszych zadań polityki państwowej”³⁰. Witos zdawał sobie sprawę, że osiągnięcie zasadniczych postulatów dotyczących mniejszości słowiańskich musiało wiązać się z uzgodnieniem kompromisu pomiędzy lewicą i prawicą, co w zasadzie było niemożliwe do osiągnięcia bez wywoływania wojny domowej. Podkreślał zatem, że nawet najmniejsze zmiany poprawiające położenie ludności kresowej będą oznaczały sukces³¹.

Stosunek Witosa do mniejszości narodowych zamieszkujących wschodnie tereny państwa polskiego i cała działalność PSL Piast w tym zakresie zmierzała do „wzmocnienia polskiego stanu posiadania”³². Witos postulował tworzenie silnych włościńskich gospodarstw rolnych przez wzmożenie osadnictwa chłopów z centralnych ziem polskich na tych terenach. Zdecydowanie występował przeciwko parcelowaniu ma-

²⁶ W. Witos, *Dzieła wybrane*, t. 2: *Moje wspomnienia...*, s. 172–173.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ W. Witos, *Wincenty Witos o anarchii na Kresach Wschodnich*, „Włościanin” 10 XII 1924, nr 231, s. 2–3.

²⁹ E. Podgajna, *Myśl polityczna Wincentego Witosa...*, s. 240–241.

³⁰ 1921 listopad 20, *Warszawa – Program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast”*, [w:] *Programy...*, s. 195.

³¹ W. Witos, *Dzieła wybrane*, t. 2: *Moje wspomnienia...*, s. 172.

³² J. R. Szaflik, *Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast”...*, s. 83.

jątków ziemskich wielkich obszarników kresowych, których ziemie przechodziłyby w ręce chłopów ukraińskich i białoruskich. Praktyka polityczna pokazała, że pod tym względem program PSL Piast nie był przestrzegany³³.

Polityczna myśl kresowa Witosy wynikała z koncepcji „jedności Rzeczypospolitej Polskiej”. W dążeniu do ich urzeczywistnienia, wbrew uchwałom rad naczelnych kongresów o zagwarantowaniu praw dla mniejszości słowiańskich, zmierzano do ich ograniczania w wyborach parlamentarnych, do samorządów, w rozstrzyganiu węzłowych kwestii politycznych państwa. Wpływało to z przekonania, iż spełniają one funkcję dezintegracyjną, odśrodkową wobec państwa. Witos i jego stronnictwo uważało, że polska racja stanu wymaga wynarodowienia mniejszości słowiańskich, spolonizowania mniejszości ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej. Przed powstaniem drugiego gabinetu Witosy w 1923 r. PSL Piast wskazywało na Blok Mniejszości Narodowych, jako przeciwnika państwa polskiego. Idea „większości polskiej” stała u podstaw porozumienia PSL Piast i Narodowej Demokracji. Koncepcja ta zakładała, że formalnie uznawane będzie konstytucyjne uprawnienie obywateli niepolskiej narodowości, jednak równocześnie należało wprowadzić coś w rodzaju prawa zwyczajowego, które jedynie Polakom dałoby możliwość decydowania o losie państwa. Na posiedzeniu Klubu PSL Piast 25 kwietnia 1923 roku Witos powiedział: „Jeżeli Żydzi, Rusini, Białorusini i Niemcy są razem, to i stronnictwa polskie muszą się łączyć”³⁴.

Odzwierciedlenie takiej polityki można odnaleźć w pakcie lanckorońskim z 17 maja 1923 roku, który rzekomo w imię interesów państwa stwierdzał o konieczności zawarcia kompromisu i stworzenia polskiej większości, prowadził do zwycięstwa nacjonalizmu. Tendencja ta uzewnętrzniła się w postanowieniach głoszących, iż „narodowy charakter powinien być utrzymany w ustroju państwa i samorządu”. Środkiem zmierzającym do tego celu, „podstawą większości parlamentarnej winna być większość polska, rząd tworzyć będą wyłącznie Polacy”. Językiem urzędowym i państwowym miał być język polski. W szkolnictwie zapowiedziano wprowadzenie zasady *numerus clausus*. W rozdziale piątym podjęto kwestie polityki na Kresach i poparcie dla ludności polskiej. Kolonizacja miała objąć tereny szczególnie ważne pod względem wojskowym i narodowym. Zapowiedziano zmianę administracji na Kresach „w duchu państwowym i narodowym”³⁵. Zobowiązano się do „1. utrwalenia przekonania ludności miejscowej, że jest na stałe z Polską złączona i wprowadzenia tam rządów sprawiedliwych, szanujących prawa i uczucia ludności. 2. Do wzmocnienia uczuć państwowości polskiej, popierania polskiego osadnictwa, przemysłu, handlu, rękodzieł, spółdzielni gospodarczych, Kościoła, szkoły polskiej i wszelkich instytucji kulturalnych. 3. Do obsadzenia administracji siłami państwowo pewnymi i kwalifikowanymi. 4. Zapewnienia ludności polskiej i tej ludności miejscowej,

³³ *Ibidem*, s. 73–74.

³⁴ J. Bojko, J. Albin, *Notatki Jakuba Bojki z posiedzenia Klubu parlamentarnego PSL Piast w 1922 i 1923 r.*, „Ze skarbca Kultury. Biuletyn Informacyjny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1975, nr 26, t. 21, s. 57–91; E. Podgajna, *Mysł polityczna Wincentego Witosy...*, s. 241.

³⁵ W. Stankiewicz, *Pakt Lanckoroński*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1959, nr 1, s. 201–214.

która pragnie się kształcić w polskiej szkole, szkół polskich i polskiej oświaty. 5. Szczególnego zaopiekowania się ludnością białoruską, przynającą się do polskości”³⁶. W expose premier Witos z 1 czerwca 1923 roku stwierdził: „Rząd stoi na stanowisku ogólnopństwowym [...] chociaż oparty jest na większości polskiej, daleki jest od prowadzenia polityki szowinizmu w stosunku do mniejszości narodowych”³⁷. Zwrócono uwagę, że nowa koalicja przyjęła nazwę „większości polskiej” celowo, traktując ją jako manifestację przeciwko dotychczasowemu stanowisku reprezentacji mniejszości narodowych³⁸.

Spora część tych propozycji znalazła odzwierciedlenie w pracy Witosy *Czasy i ludzie*. „Piastowski nacjonalizm”, aczkolwiek umiarkowany, przeciwstawiał się narodowym dążeniom ludności ukraińskiej i białoruskiej. Sięgał do galicyjskiego okresu zaborowego. Już wówczas ukształtował się stosunek do ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego reprezentowanego przez inteligencję ukraińską. Witos i PSL Piast zdecydowanie odrzucali tezę o ucisku narodowym mniejszości słowiańskich. Ale równocześnie przeciwstawiało się równorzędnemu traktowaniu narodu polskiego i mniejszości słowiańskich. Uważali, podobnie jak wiele innych nurtów polskiego życia politycznego, że Ukraina i Białoruś są powiązane rozlicznymi nićmi historycznymi z Polską. Naród Polski przewyższa mniejszości słowiańskie poziomem nauki, kultury, a także pod względem wyrobienia politycznego, moralnego i intelektualnego. Polska ma do spełnienia pewną misję wobec tych narodów i nie mogą się one bez niej obejść³⁹.

Wśród ludności kresowej Witos dostrzegał podatność na wpływy asymilacyjne i gotowość do przekształcenia ich w lojalnych obywateli państwa polskiego. Rząd Wincentego Witosy w 1923 roku utrzymał nazwę „Rusini” jako obowiązującą w oficjalnym języku politycznym. Nazwa ta została zastrzeżona wyłącznie dla lojalnych obywateli oddzielonych od awanturujących się Ukraińców, realizujących ukraińskie interesy narodowe uznanych za awanturników politycznych⁴⁰.

Witos zdawał sobie sprawę z wielu problemów nurtujących ludność kresową. Mimo wielu negatywnych zjawisk, które podczas tych wizyt zaobserwował, uważał, że stopniowe znoszenie uciążliwości życia codziennego, poprawiające byt tamtejszej ludności może w przyszłości skutkować kształtowaniem pozytywnych postaw tamtejszej ludności w stosunku do państwa polskiego. Witos był zwolennikiem koncepcji asymilacyjnej

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Ss. Sejm I Kadencji, pos. 42 z 1 VI 1923, ł. XLI/4-XLI/12; *Mowa Prezesa Ministrów*, „Ludowiec. Gazeta Ludowa” 3 VI 1923, nr 23, s. 3–4; *Programowe przemówienie Prezesa rządu Witosy*, „Gazeta Grudziądzka” 5 VI 1923, nr 62, s. 1–2; *Expose Premiera Witosy*, „Włościanin” 5 VI 1923, nr 64, s. 1–2; *Program rządu prez. Witosy*, „Piast” 10 VI 1923, nr 23, s. 6–9; *Przemówienie p. Witosy (Wincentego)*, „Włościanin” 12 VI 1923, nr 67, s. 2.

³⁸ A. Kołodziejczyk, *Myśl polityczna Macieja Rataja. Studia i szkice*, Warszawa 1990, s. 119–122; E. Podgajna, *Myśl polityczna Wincentego Witosy...*, s. 241–242.

³⁹ Z. Hemmerling, A. Łuczak, *Kresy i słowiańskie mniejszości narodowe w koncepcjach ruchu ludowego*, [w:] *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. VI, *Między Polską etniczną a historyczną*, red. W. Wrzesiński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 209–223.

⁴⁰ E. Maj, „Od biernej masy plemiennej” do „komiwojażera”. *Narodowa Demokracja (do 1939 roku)*, [w:] *Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji...*, s. 23.

przez edukację. Na Kresach Wschodnich szkolnictwo powszechne miało wyłącznie polski charakter. Polityka władz państwowych, niezależnie od aktualnie reprezentowanego kursu politycznego, zmierzała do ograniczenia wpływu języków mniejszości narodowych na rzecz dominacji języka polskiego w szkolnictwie. Tak uregulowana polityka oświatowa przyniosła rezultaty, gdyż pod koniec lat trzydziestych XX wieku szkoły z białoruskim językiem nauczania praktycznie przestały istnieć⁴¹. Efekty jednak okazały się odmienne od zamierzonych, gdyż skutkowały znacznym rozbudzeniem białoruskiej świadomości narodowej⁴². Iluzoryczne zatem okazało się przekonanie Witoso o słuszności polityki władz polskich stawiających przede wszystkim na edukację w języku polskim, na ziemiach tych bowiem występowało wiele czynników, które skutecznie hamowały proces integracji tych ziem z resztą kraju, a także warunkowały stosunek mniejszości narodowych do państwowości polskiej. Zaliczyć do nich można uwarunkowania historyczne, mentalne, polityczne i ekonomiczne. Jak zauważyła Eleonora Kirwiel, oparcie polityki kresowej wyłącznie na ekspozowaniu oświaty polskiej i walki z działalnością edukacyjną i polityczną mniejszości narodowych skutkowało wzrostem wśród społeczności Kresów postaw dalekich od zamierzonych⁴³.

Na wiosnę 1924 roku w prasie piastowskiej ukazywały się artykuły, które informowały o „okrutnych zbrodniach na Polakach, na Wołyniu”, a także o tym, że „Ukraińcy chcą oderwać od Polski Wołyń”. Apelowano więc, by polskie władze przeciwstawiły się stanowczo takim działaniom⁴⁴. Witos, analizując doświadczenia pierwszych lat istnienia niepodległej Polski, zauważał, że nie byłoby trudności z kwestią białoruską i ukraińską, gdyby władze państwa uważniej przyglądały się sprawie powstawania miejscowego separatyzmu. Witos w przemówieniach sejmowych i publicystyce prasowej mówił i pisał o trudnym położeniu ludności polskiej, o złych warunkach materialnych osadników, którym nie wypłacano dodatku przesiedleńczego. Wskazywał na niskie wynagrodzenie dla urzędników państwowych, brak autorytetu i znajomości rzeczy, wypieranie Polaków z administracji państwowej i samorządowej, brak konsekwencji w wydawaniu zarządzeń przez władze i zbyt powolne, często niewłaściwe załatwianie

⁴¹ K. Gomułka, *Białorusini w II RP*, Gdańsk 1992, s. 102–108; M. Siemakowicz, *Organizacja szkolnictwa dla ludności białoruskiej w II Rzeczypospolitej*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 1999, nr 12, s. 88–115; E. Kirwiel, *Kresy Północno-Wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939. Oblicze polityczne*, Lublin 2011, s. 46.

⁴² Na ten temat wypowiedział się Seweryn Wysłouch, który przygotował poufne opracowanie dla Instytutu Badań Spraw Narodowościowych. Swoje spostrzeżenia oparł na ankietach przeprowadzonych w 115 ośrodkach wiejskich liczących od 100 do 1000 mieszkańców wschodniej i północno-wschodniej Wileńszczyzny. Wnioski płynące z opracowania wskazały, że ze wzrostem kultury umysłowej i materialnej danego środowiska wzrastały aspiracje wyższego rzędu, w tym przypadku świadomość i potrzeby narodowe białoruskie. Zob. szerzej: A. Srebrakowski, *Struktura narodowościowa Kresów Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1931–1939*, [w:] *Przemiany narodowościowe na Kresach wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948*, red. S. Ciesielski, Toruń 2003, s. 146–147.

⁴³ E. Kirwiel, *Witos o Kresach*, [w:] *Idee, państwo, ludowcy...*, s. 472.

⁴⁴ J. Brodacki, *Zbrodnia ministra sprawiedliwości*, „Piast” 8 VI 1924, nr 23, s. 3–4.

różnych spraw. Zwracał uwagę na brak reakcji ze strony władzy centralnej na incydenty działalności antypolskiej na Kresach Wschodnich⁴⁵.

Wypowiedzi Witos dowodziły, że istniało przyzwolenie na wypełnianie przez państwo polskie prawno-politycznych powinności wobec Białorusinów i Ukraińców. Taki stan rzeczy Witos uzasadniał wiernością demokratycznym zasadom, na których opierał się ustrój państwa polskiego. Zwracał także uwagę na obowiązki wynikające z prawa polskiego, z umów międzynarodowych oraz statusu Polski jako nowoczesnego państwa, przestrzegającego zasad praworządności: „Zawsze wychodziłem z założenia, że państwo nie może być instytucją humanitarną, ale też nie może brutalną stopą deptać uczuć i przekonań tamtejszej ludności. Toteż sądzę, że gdy z jednej strony musi państwo wszelkimi dążnościami wyrotowym przeciwstawić siłę, to z drugiej strony powinno ludności tam zamieszkałej dać wszelkie dobrodziejstwa z postanowień naszej Konstytucji wynikające”⁴⁶. Na zjeździe w Cieszanowie 7 września 1924 roku Witos wygłosił przemówienie na temat praw i obowiązków obywatelskich. Zwrócił uwagę, że polscy obywatele należący do mniejszości narodowych korzystali z praw, ale nie uznawali obowiązków względem państwa polskiego, do czego, jak podkreślił, należało ich zmusić drogą prawną. Po tym wystąpieniu Witos został posądzony o szowinizm i reakcjonizm. Zarzucano mu, iż nie uwzględniał aspiracji i dążeń narodowych mniejszości⁴⁷. Niemniej jednak uważał, że państwo polskie będzie wywiązywać się ze swych powinności pod warunkiem nienaruszalności jego interesów, zwłaszcza poszanowania prawa i wypełniania przez mniejszości narodowe swych obowiązków oraz nienaruszalności jego granic.

W grudniu 1924 roku na posiedzeniu Sejmowej Komisji Administracyjnej obradowano nad wnioskiem ZLN w sprawie wprowadzenia na Kresach stanu wyjątkowego. Na zebraniu Rady Naczelnej PSL Piast w lutym 1924 roku przyjęto, że polityka polskiego rządu dotycząca mniejszości narodowych powinna oprzeć się na zasadzie „pełnego uprawnienia opartego na uznaniu zasad wolności rozwoju kulturalnego i gospodarczego oraz równości wobec prawa, uważając za nieodzowne pełne i lojalne ich działanie z rdzenną ludnością polską na gruncie interesów państwa. Jednocześnie RN PSL zaznaczyła z całą stanowczością, że wszelkie tendencje, godzące w całość i bezpieczeństwo państwa, winny być bezwzględnie zwalczane. Administracja na Ziemiach Wschodnich reprezentuje wobec mniejszości autorytet Rzeczypospolitej, powinna być odpowiednio dobrana”⁴⁸.

⁴⁵ W. Witos, *Wincenty Witos o anarchii na Kresach Wschodnich*, „Włościanin” 10 XII 1924, nr 231, s. 2–3.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Wielka mowa przywódcy ludowego p. Wincentego Witos*, „Echo Warszawskie” 18 IX 1924, nr 243, s. 2; *Przemówienie prezesa W. Witos* (w skrócie), „Włościanin” 26 IX 1924, nr 171, s. 1; *Wielka mowa prezesa Witos*, „Piast” 28 IX 1924, nr 39, s. 1–3; *Mowa prezesa Witos*, „Wola Ludu” 28 IX 1924, s. 465–466.

⁴⁸ *Uchwały Rady Naczelnej PSL*, „Piast” 17 II 1924, nr 7, s. 8.

Praktyczne rozwiązania trudnej sytuacji na Kresach Wschodnich formułowali ludowcy po wejściu do tzw. Komisji Czterech utworzonej w 1924 roku. Należeli do niej Stanisław August Thugutt, prezes ZG PSL Wyzwolenie oraz Władysław Kiernik, członek Rady Naczelnej PSL Piast, a także Stanisław Grabski (endecja), Henryk Loewenherz (bezpartyjny). W dyskusji tej zabrakło przedstawicieli mniejszości narodowych. W maju 1924 roku Komisja rozpoczęła prace nad projektami reform w sądownictwie, administracji i szkolnictwie. S.A. Thugutt przedstawił założenia projektu w Sejmie 9 lipca 1924 roku, podkreślając, że nie objęły one wszystkich aspiracji mniejszości narodowych: „Gotów jestem w dążeniu do zrealizowania tych aspiracji towarzyszyć mniejszościom narodowym bardzo daleko, jak na to pozwala interes państwa polskiego jako całości”⁴⁹. W sprawozdaniu z prac Komisji Thugutt odniósł się do dwóch drażliwych kwestii. Pierwsza dotyczyła używania nazwy „ruski”, „rusiński” zamiast ukraiński wobec tej mniejszości. Uważał, że „naród każdy powinien nadawać sobie nazwę sam, bez niczyich wpływów, a zwłaszcza bez niczyjego nacisku. Dlatego też ilekroć tu w Sejmie przemawiałem, nazywałem Ukraińców Ukraińcami, tak jak oni siebie nazywają, tak jak brzmi nazwa ich Klubu urzędowo w Sejmie naszym”⁵⁰. Druga kwestia dotyczyła ograniczenia terytorialnego zasięgu działania ustaw językowych tylko do województw wschodnich. Ustawy zostały przyjęte przez Sejm 31 lipca 1924 roku głosami stronnictw polskich, przy gwałtownych protestach posłów mniejszości narodowych, którzy negowali przyjęte ustawy.

Po utworzeniu we wrześniu 1924 roku Korpusu Ochrony Pogranicza i mianowania na wojewodów: gen. Mariana Januszajtisa w województwie nowogrodzkim i gen. Kajetana Bolesława Olszewskiego w województwie wołyńskim, Klub PSL Wyzwolenie 16 września 1924 roku zwrócił się do rządu z wezwaniem o natychmiastowe odwołanie generałów i podjęcie administracji Kresów Wschodnich oraz utworzenie przy Prezydium Rady Ministrów Podsekretariatu Stanu dla Spraw Kresowych, który miałby za zadanie objąć całokształt spraw kresowych i zostać powołany po konsultacjach z przedstawicielami ludności Kresów⁵¹.

W 1924 roku Klub PSL Wyzwolenie opracował dokument zawierający wizję pożądanых reform na wschodzie Polski „Najpilniejsze zarządzenia dla Ziem Wschodnich”. W dokumencie tym zawarto propozycje opracowania projektu autonomii terytorialnej osobno dla Białorusi i Ukrainy, uwzględniającego prawa tych narodowości w ramach państwa polskiego; powołanie Komisji Kodyfikacyjnej dla Ziem Wschodnich; przyznanie pierwszeństwa przy obsadzaniu stanowisk państwowych – przy równych kwalifikacjach – osobom miejscowego pochodzenia; wymianę personelu urzędniczego w sądach i urzędach skarbowych; utworzenie lokalnych szkół i kursów dokształcających dla urzędników państwowych i samorządowych. Proponowano powołanie Delegata Rządu dla Ziem Wschodnich ze specjalnymi pełnomocnictwami. W sprawach gospodarczych

⁴⁹ A. Wójcik, *Mysł polityczna Stanisława Augusta Thugutta (1873–1941)*, Lublin 1992, s. 201.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 200.

⁵¹ J. Jachymek, *Rozwiązanie problemu mniejszości narodowych...*, s. 149.

za niecierpiące zwłoki uznano podział między ludność małorolną ziem znajdujących się w rękach państwa na gospodarstwa o powierzchni 10–20 ha z przepisaniem tytułu własności. W sprawach wyznaniowych optowano za pełnym równouprawnieniem wszystkich wyznań religijnych, autokefalią oraz zaniechaniem przekształcania cerkwi w kościoły katolickie, o ile ludność prawosławna danej parafii miała przewagę liczebną nad ludnością katolicką⁵².

Analiza dokumentów, prasy i wypowiedzi polityków Stronnictwa Chłopskiego powstałego w początkach 1926 roku dowodzi, że stanowisko w sprawie mniejszości słowiańskich było zbliżone do prezentowanego przez PSL Wyzwolenie⁵³. Lewica ruchu ludowego popierała aspiracje narodowe Ukraińców i Białorusinów, aż do aprobaty idei autonomii terytorialnej Ziemi Wschodnich⁵⁴. SCh uważało, że najważniejszym zadaniem państwa na wschodnich terenach kraju jest przede wszystkim polepszenie warunków życiowych ludności tam zamieszkującej. Należało więc zająć się przygotowaniem i następnie realizacją najpilniejszych reform. SCh zaliczało do nich parcelację majątków obszarniczych, przyznanie autonomii na tych terenach, które były w większości zamieszkałe przez ludność niepolską, a także zapewnienie mniejszościom narodowym warunków pełnego rozwoju kulturalnego, gospodarczego i narodowościowego. Na Kongresie w 1927 r. lider stronnictwa J. Dąbski mówił: „Z chłopami polskimi powinni pójść we wspólnej klasowej organizacji chłopów ukraińscy i białoruscy, bo warunki życia i żądania są te same, co chłopów polskich. Oni tak samo potrzebują ziemi, kredytów, oświaty, sprawiedliwych rządów, dobrych dróg, uczciwej zapłaty za swoje produkty oraz uczciwej i bezstronnej administracji”⁵⁵.

SCh bardzo interesowało się sytuacją na Kresach Wschodnich państwa. Uważało, że ponieważ znaczna część ludności tam zamieszkującej nie jest polskiego pochodzenia, należało wytyczyć kierunki działania władz polskich. Stronnictwo postulowało odrzucenie metod terroru, ucisku i zastraszania ludności miejscowej, a stosowanie polityki pokoju, porozumienia, współpracy. Hasła zawarte w programie partii: „Dążymy do federacji państw i narodów na zasadzie: wolni z wolnymi, równi z równymi”⁵⁶ – zdawały się odzwierciedlać te dążenia. Hasło „równi z równymi” miało wskazywać na dążenie do równouprawnienia słowiańskich mniejszości narodowych, czyli możliwość

⁵² *Ibidem*, s. 149–151.

⁵³ Por. S. Michałowski, *Myśl polityczna Polskiej Partii Socjalistycznej (1918–1939)*, Lublin 1994; E. Koko, *Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925*, Gdańsk 1991; J. Jachymek, *Myśl polityczna Polskiego ...*, s. 178–189.

⁵⁴ A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 126; P. Hauser, *Jedność w wielości. Problemy narodowościowe Rzeczypospolitej w okresie 1918–1939 i ich następstwa*, [w:] *Do niepodległości 1918, 1944/1945, 1989. Wizje – Drogi – Spełnienie*, red. W. Wrzesiński, Warszawa 1998, s. 115–141.

⁵⁵ AZHRL, Zespół Akt Stronnictwa Chłopskiego (1926–1931), sygn. 2, Z mowy Jana Dąbskiego na I Kongresie Stronnictwa Chłopskiego 5 VI 1927 r., *Kiedy chłopci zwyciężą?*, k. 38.

⁵⁶ *1927 czerwiec, Warszawa – Program Stronnictwa Chłopskiego*, [w:] *Programy stronnictw ludowych...*, s. 282.

korzystania z wolności słowa, druku, wyznania, zgromadzeń i zebrań, a także udział w wyborach parlamentarnych i samorządowych.

SCCh kierowało do chłopów ukraińskich odezwy, w których wysuwało hasła z żądaniem wprowadzenia swobód demokratycznych dla wszystkich „żyjących w państwie polskim”: przeprowadzenia reformy rolnej, sprawiedliwego podziału podatków, wolności słowa w urzędach i szkołach. Przywódcy SCCh nawoływali chłopów ukraińskich, by szli do urn wyborczych wspólnie z chłopami polskimi przeciwko „wyzyskiwaczom”. Podkreślali, że „chłopów ukraińskich i białoruskich, zamieszkujących Rzeczpospolitą uważamy za naturalnych sojuszników w walce o swe postulaty polityczne, społeczne i gospodarcze. Stronnictwo Chłopskie poprze ze swej strony wszystkie słuszne postulaty chłopów ukraińskich i białoruskich niegodzące w całość Rzeczypospolitej aż do autonomii terytorialnej”⁵⁷. Stronnictwo wskazywało na chłopski charakter stronnictwa mniejszości słowiańskich i zbliżone założenia programowe do ugrupowania, dlatego podkreślało, że chłopu ukraińskiemu i białoruskiemu najbliższy powinien być chłop polski⁵⁸.

Odmienne stanowisko zajmowało PSL Piast, które uznawało w teorii „prawo wszystkich narodowości zamieszkujących państwo do pełnego rozwoju kulturalnego i gospodarczego”, w praktyce traktowało ludność niepolską jako zagrażającą interesom państwa⁵⁹. Stanowisko Witosy i PSL Piast do mniejszości słowiańskich było niechętne. Odmawiano im praw politycznych na równi z innymi obywatelami. Witos dał temu wyraz, podważając zasadę równego prawa wyborczego: „Dzięki temu taki Poleszuk, mieszkający w lasach i szuwarach, nie wychylający stamtąd przez całe życie głowy na świat boży, nie mający często o nim pojęcia, został w jednej chwili uprawniony do samodzielnego decydowania nie tylko o swoim losie, a także o losie i przyszłości państwa polskiego na równi z profesorem uniwersytetu”⁶⁰. Obdarzenie mniejszości narodowych zaufaniem i sympatią, a w konsekwencji w niepodległej Polsce nadaniem pełni praw politycznych i gospodarczych ogółowi obywateli Rzeczypospolitej bez względu na ich stosunek do narodu i państwa polskiego Witos uważał za błąd i wyraz słabości. Stronnictwo Witosy popierało tezę endeków o obywatelach drugiej kategorii, a w ludności ukraińskiej i białoruskiej widziało potencjalnych wrogów państwa. Przemawiała za tym i dostarczała argumentów działalność chłopskich partii politycznych Niezależna Partia Chłopska (1924–1927) czy Białoruska Włościańsko-Robotnicza „Hromada” (1925–

⁵⁷ Statut / Uchwały I Rady Naczelnej Stronnictwa Chłopskiego, „Gazeta Chłopska” 14 III 1926, nr 25, s. 1.

⁵⁸ Zob. szerzej: E. Podgajna, *Stronnictwo Chłopskie 1926–1931. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2011, s. 140–147.

⁵⁹ PSL „Piast” postulowało ograniczenie praw politycznych mniejszości, zwracali uwagę na konieczność utrzymania polskiego stanu posiadania na ziemiach wschodnich. Popierało idee osadnictwa polskiego na tych terenach. Wskazywało na niebezpieczeństwo płynące z zakładania przez ludność niepolską szkół z ojczystym językiem wykładowym. A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej...*, s. 127; J.R. Szaflik, *Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast”...*, s. 82.

⁶⁰ W. Witos, *Czasy i ludzie*, Tarnów 1926, s. 4–5.

1927), które pozostawały pod wpływem KPP i KPZU, podporządkowanym Komitetowi Wykonawczemu Międzynarodówki Komunistycznej w Moskwie. Stąd brały swe źródło tendencje Piasta zmierzające do ograniczenia praw mniejszości słowiańskich przy wyborach parlamentarnych i w dziedzinie samorządu terytorialnego, a nade wszystko stosunek Witos a PSL Piast do parcelacji majątków ziemskich na wschodzie. Kategorycznie Witos opowiadał się za koniecznością zachowania w rękach obszarników polskich większej ilości ziemi oraz podejmowania wysiłków, aby parcelowana ziemia obszarnicza w województwach wschodnich przechodziła w ręce kolonistów polskich⁶¹.

Po przewrocie majowym na łamach prasy Witos zamieszczał artykuły, które wskazywały na rzekomo duże niebezpieczeństwo grożące państwowości polskiej ze strony słowiańskich mniejszości narodowych. Twierdził, że ludność białoruska i ukraińska jest negatywnie ustosunkowana do wszystkiego co polskie. Wskazywał na niebezpieczne zjawisko przechodzenia ziemi obszarniczej w ręce chłopów ukraińskich i białoruskich. Potępiał zakładanie szkół z ojczystym językiem wykładowym uczniów oraz krytykował organizowanie się tej ludności we własnych partiach politycznych. Zdaniem Witos a winę za taki stan ponosiła administracja, która sprzyjała prowadzonej przez mniejszości narodowe pracy antypaństwowej: „obóz ukraiński stoi jednolity i skonsolidowany, wrogo przeciw państwu nastrojony, że w rozpędzie idzie naprzód nie napotyając prawie na trudności, nie myśląc o żadnej ugodzie ani kompromisie, że polskie społeczeństwo nie stanowi dostatecznej siły odpornej, a energia jego i wysiłki są łamane i unicestwiane, że traci z dnia na dzień ze swych podstaw i wartości, że nadto liczy na pomoc państwową i często się na tym zawodzi, że jego struktura społeczna czyni go słabym wobec jednolitego społeczeństwa ukraińskiego”⁶².

Po zjednoczeniu ruchu ludowego w marcu 1931 roku różnicowany stosunek dwu najbardziej wpływowych partii chłopskich PSL Wyzwolenie i PSL Piast zsyntetyzował J. Kuncewicz w pracy *Przebudowa*. Miał on pozytywny stosunek do słowiańskich mniejszości narodowych, zwłaszcza Białorusinów. Podkreślał znaczenie wspólnej z Polską tradycji historycznej narodów: „Białorusini znacznie aktywniej zaważyli na losach tradycji państwowej Rzeczypospolitej. Czynnicy ich udział w naszej twórczości kulturalnej trwa dotąd i wywołuje silny oddźwięk w nastrojach dawnej »Korony«. [...] Ukraińcy w wielkiej masie skupieni poza państwem polskim, a nawet poza granicami historycznej Rzeczypospolitej, nie czuli się nigdy w ten sposób zespoleni z nią jak Białorusini”⁶³. Uważał, że bez uwzględnienia tych narodów i wzajemnego porozumienia nie będzie możliwe poprawne ułożenie stosunków z Białorusinami i Ukraińcami w przyszłości⁶⁴.

Ludowcy oceniali krytycznie politykę rządów sanacyjnych wobec mniejszości. Wynikało to z obserwacji podejmowanych przez obóz sanacyjny działań, a także z przekona-

⁶¹ E. Podgajna, *Myśl polityczna Wincentego Witosa...*, s. 245–246.

⁶² W. Witos, *Moje spostrzeżenia w Małopolsce Wschodniej*, „Piast” 12 V 1927, nr 24, s. 1–2.

⁶³ J. Kuncewicz, *Przebudowa. Rzecz o życiu i ustroju Polski*, Lublin 1990, s. 471–472.

⁶⁴ J. Jachymek, *Myśl polityczna Jerzego Kuncewicza*, [w:] *Jerzy Kuncewicz – ludowiec, polityk, publicysta*, Kazimierz Dolny 1993, s. 50; idem, *Rozwiązanie problemu mniejszości narodowych...*, s. 152.

nia, że odrzucenie przez nich demokratycznych zasad uniemożliwia sprawne rozwiązywanie problemów związanych ze współżyciem w Polsce obywateli różnych narodowości.

Do mniejszości słowiańskich odnosił się także Stanisław Miłkowski, teoretyk agraryzmu, który postulował „konieczność współpracy chłopa z chłopem [...] stopniowe zacieranie się różnic między narodami słowiańskimi”. Był zwolennikiem „unii państw słowiańskich”, której realizacji miała sprzyjać realizacja postulatów zawartych w programie SL z 1935 roku. Warunkiem była możliwość rozwijania odrębnej kultury narodowej, szkolnictwa, należyty udział w samorządzie terytorialnym i gospodarczym, rozparcelowanie ziemi dla miejscowej ludności⁶⁵. Uważał, że „współpraca chłopów polskich z chłopami słowiańskich narodowości przeniesiona na teren polityczny może doprowadzić do zadzierzgnięcia węzłów szczerzej przyjaźni i do ułożenia wzajemnego braterskiego współżycia tych narodowości na terenach mieszanych. Na tej drodze można sobie jedynie wyobrazić najwłaściwsze rozwiązanie problemu mniejszości słowiańskich”⁶⁶.

Myśl polityczna ruchu ludowego wobec słowiańskich mniejszości narodowych w okresie międzywojennym była zróżnicowana. W latach dwudziestych XX wieku życzliwe stanowisko reprezentowało PSL Wyzwolenie, SCh oraz PSL Lewica, nieprzychylnie pozostawało PSL Piast. W latach trzydziestych, po zjednoczeniu w SL politycy i liderzy ugrupowania głosili potrzebę dokonania daleko idących zmian i przeprowadzenia reform na Kresach Wschodnich. Zdaniem ludowców konieczna była współpraca na niwie interesów chłopskich, zmiana świadomości społecznej i dążenie do stworzenia unii państw słowiańskich. W zgodnym współżyciu wszystkich obywateli państwa polskiego, niezależnie od narodowości, dostrzegali źródło integracji i siły państwa.

Streszczenie: Ruch ludowy prezentował różnorodne stanowisko wobec zamieszkujących Polskę mniejszości narodowych w okresie międzywojennym. Odmienny był stosunek do mniejszości słowiańskich, inny do mniejszości żydowskiej, odrębny do pozostałych grup narodowych. W latach dwudziestych XX wieku życzliwe stanowisko wobec mniejszości słowiańskich reprezentowało PSL Wyzwolenie, SCh oraz PSL Lewica, nieprzychylnie pozostawało PSL Piast. W latach trzydziestych, po zjednoczeniu w SL politycy i liderzy ugrupowania głosili potrzebę dokonania daleko idących zmian i przeprowadzenia reform na Kresach Wschodnich. Ludowcy podkreślali, że dbałość o korzystne stosunki z mniejszościami słowiańskimi była powodowana przede wszystkim troską o interes państwa polskiego, aby mniejszości nie były przyczyną niepokojów i zatargów wewnętrznych. Według ludowców konieczna była współpraca na niwie interesów chłopskich, zmiana świadomości społecznej i dążenie do stworzenia unii

⁶⁵ *Program Stronnictwa Ludowego uchwalony na Kongresie SL w dniu 7 i 8 grudnia 1935 r.*, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 3: 1931–1939, zebrał i oprac. J. Borkowski, J. Kował, Warszawa 1966, s. 254.

⁶⁶ S. Miłkowski, *Pisma publicystyczne 1932–1939*, oprac. W. Piątkowski 1998, s. 171–172; J. Jachymek, *Rozwiązanie problemu mniejszości narodowych...*, s. 152.

państw słowiańskich. W zgodnym współzyciu wszystkich obywateli państwa polskiego, niezależnie od narodowości, dostrzegali źródło integracji i siły państwa.

Słowa kluczowe: mniejszości słowiańskie, ruch ludowy, dwudziestolecie międzywojenne, mniejszości narodowe

Slavic national minorities in the political thought of the peasant movement in the interwar period

Abstract: The peasant movement presented various positions towards the national minorities living in Poland in the interwar period. The attitude towards the Slavic minorities was different, the attitude towards the Jewish minority and the other national groups. In the 1920s, a favorable position towards Slavic minorities was represented by PSL Wyzwolenie, SCh and PSL Lewica, while PSL Piast remained unfavorable. In the 1930s, after the reunification in the SL, politicians and leaders of the party proclaimed the need to make far-reaching changes and reforms in the Eastern Borderlands. The agrarians emphasized that the care for favorable relations with the Slavic minorities was primarily due to the concern for the interests of the Polish state, so that minorities would not be the cause of unrest and internal disputes. According to the peasantry, it was necessary to cooperate in the field of peasant interests, to change social awareness and to strive to create the union of Slavic states. In the harmonious coexistence of all citizens of the Polish state, regardless of their nationality, they saw the source of integration and the strength of the state.

Keywords: Slavic minorities, the peasant movement, the interwar period, national minorities

Славянские национальные меньшинства в политической мысли народного движения в межвоенный период

Аннотация: Народное движение представляло различные позиции по отношению к национальным меньшинствам, проживавшим в Польше в межвоенный период. Отношение к славянским меньшинствам было другим, чем отношение к еврейскому меньшинству и иным национальным группам. В 1920-е годы доброжелательная позиция по отношению к славянским меньшинствам была представлена Польской народной партией Освобождение, Крестьянской партией и Польской народной партией Левых, в то время как ПНП Пиаст оставалась недоброжелательной. В 1930-х годах, после воссоединения Народной партии, политики и лидеры партии проповедовали необходимость внесения далеко идущих изменений и реформ в восточные пограничные районы. Они подчеркивали, что забота о благоприятных отношениях со славянскими меньшинствами вызвана прежде всего заботой об интересах польского государства, чтобы меньшинства не были причиной беспорядков и внутренних споров. По мнению представителей Народной партии, необходимо было сотрудничать в сфере крестьянских интересов, изменить общественное сознание и стремиться к созданию союза славянских государств. Они видели источник интеграции и силы государства в гармоничном сосуществовании всех граждан Польского государства, независимо от их национальности.

Ключевые слова: славянские меньшинства, народное движение, межвоенный период, национальные меньшинства

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego
Zespół Akt Stronnictwa Chłopskiego (1926–1931)

Źródła drukowane

- Bojko J., Albin J., *Notatki Jakuba Bojki z posiedzenia Klubu parlamentarnego PSL Piast w 1922 i 1923 r.*, „Zeszyty Biblioteczne Kultury. Biuletyn Informacyjny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1975, nr 26, t. 21.
- Kuncewicz J., *Przebudowa. Rzecz o życiu i ustroju Polski*, Lublin 1990.
- Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 3: 1931–1939, zebrał i oprac. J. Borkowski, J. Kowal, Warszawa 1966.
- Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 1: 1864–1918, zebrał i oprac. K. Dunin-Wąsowicz i inni, Warszawa 1966.
- Miłkowski S., *Pisma publicystyczne 1932–1939*, oprac. W. Piątkowski 1998.
- Programy partii i stronnictw politycznych w Polsce w latach 1918–1939*, oprac. E. Orlof, A. Pasternak, Rzeszów 1993.
- Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*, oprac. S. Lato, W. Stankiewicz, Warszawa 1969.
- Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Sejm Ustawodawczy.
- Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, okresy I, II.
- Witos W., *Czasy i ludzie*, Tarnów 1926.
- Witos W., *Dzieła wybrane*, t. 1: *Moje wspomnienia*, przedm. i przypisy E. Karczewski, J.R. Szaflik, Warszawa 1988.
- Witos W., *Dzieła wybrane*, t. 2: *Moje wspomnienia*, przedm. i przypisy E. Karczewski, J.R. Szaflik, Warszawa 1990.

Prasa

- „Echo Warszawskie” 1924.
- „Gazeta Chłopska” 1926.
- „Gazeta Grudziądzka” 1923, nr 62.
- „Ludowiec. Gazeta Ludowa” 1923.
- „Piast” 1919, 1923, 1924, 1927.
- „Włościanin” 1923, 1924.
- „Wola Ludu” 1924.

Monografie i opracowania zbiorowe

- Adamczyk A., Pastuszka S., *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1791–1982*, Warszawa 1985.
- Adamowicz Z., *Mniejszości narodowe w Polsce*, [w:] *Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. J. Jachymek, Lublin 1992.
- Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 2000.
- Chojnowski A., *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.

- Gomułka K., *Białorusini w II RP*, Gdańsk 1992.
- Hauser P., *Jedność w wielości. Problemy narodowościowe Rzeczypospolitej w okresie 1918–1939 i ich następstwa*, [w:] *Do niepodległości 1918, 1944/1945, 1989. Wizje – Drogi – Spełnienie*, red. W. Wrzesiński, Warszawa 1998.
- Hemmerling Z., Łuczak A., *Kresy i słowiańskie mniejszości narodowe w koncepcjach ruchu ludowego*, [w:] *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 6: *Między Polską etniczną a historyczną*, red. W. Wrzesiński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.
- Jachymek J., *Myśl polityczna Jerzego Kuncewicza*, [w:] *Jerzy Kuncewicz – ludowiec, polityk, publicysta*, Kazimierz Dolny 1993.
- Jachymek J., *Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego Wyzwolenie 1918–1931*, Lublin 1981.
- Jachymek J., *Polskie Stronnictwo Ludowe Lewica (1913–1924). Studium o powstaniu, działalności i rozkładzie ugrupowania politycznego*, Lublin 1991.
- Jachymek J., *Rozwiązanie problemu mniejszości narodowych. Ruch ludowy (do 1939 roku)*, [w:] *Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji. Rozwiązania problemu mniejszości narodowych w polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001.
- Janusz G., *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011.
- Kirwiel E., *Kresy Północno-Wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939. Oblicze polityczne*, Lublin 2011.
- Kirwiel E., *Witos o Kresach*, [w:] *Idee, państwo, ludowcy. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Jana Jachymka*, red. E. Maj, S. Michałowski, A. Wójcik, Lublin 2009.
- Koko E., *Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925*, Gdańsk 1991.
- Kołodziejczyk A., *Myśl polityczna Macieja Rataja. Studia i szkice*, Warszawa 1990.
- Kudłaszyk A., *Myśl polityczna Bolesława Wystoucha 1855–1937*, Wrocław 1978.
- Maj E., „*Od biernej masy plemiennej*” do „*komiwojżera*”. *Narodowa Demokracja (do 1939 roku)*, [w:] *Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji. Rozwiązania problemu mniejszości narodowych w polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001.
- Michałowski S., *Myśl polityczna Polskiej Partii Socjalistycznej (1918–1939)*, Lublin 1994.
- Michowicz W., *Problemy mniejszości narodowych*, [w:] *Polska odrodzona 1918–1939*, red. J. Tomicki, Warszawa 1982.
- Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. J. Jachymek, Lublin 1992.
- Piotrowski D., *Koncepcje rozwiązywania konfliktów narodowościowych w enuncjacjach programowych polskich partii i ugrupowań politycznych w latach 1926–1945. Komunikat z badań*, [w:] *Oblicze i koncepcje rozwiązywania konfliktów w polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. A. Wojtas, M. Strzelecki, Bydgoszcz 2000.
- Podgajna E., *Mniejszości narodowe w myśli politycznej Stronnictwa Chłopskiego (1926–1931)*, [w:] *Myśl polityczna w społeczeństwie informacyjnym*, red. E. Maj, E. Kirwiel, E. Podgajna, Lublin 2015.
- Podgajna E., *Myśl polityczna Wincentego Witosa (1874–1945)*, Lublin 1918.
- Podgajna E., *Stronnictwo Chłopskie 1926–1931. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2011.
- Srebrakowski A., *Struktura narodowościowa Kresów Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1931–1939*, [w:] *Przemiany narodowościowe na Kresach wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948*, red. S. Ciesielski, Toruń 2003.

Stępień S., *Życie religijne społeczności ukraińskiej w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa*, t. 1, *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym*, red. S. Stępień, Przemysł 1990.

Syrnyk M., *Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo*, Wrocław 1996.

Szaflik J.R., *Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast” 1926–1931*, Warszawa 1970.

Tomaszewski J., *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1985.

Wójcik A., *Mysł polityczna Stanisława Augusta Thugutta (1873–1941)*, Lublin 1992.

Żarnowski J., *Spółeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1973.

Artykuły w czasopismach naukowych

Siemakowicz M., *Organizacja szkolnictwa dla ludności białoruskiej w II Rzeczypospolitej*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 1999, nr 12.

Stankiewicz W., *Pakt Lanckoroński*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1959, nr 1.